

İNKIŞAF VƏ YAŞ PSIXOLOGİYASI
DEVELOPMENTAL AND AGE PSYCHOLOGY
ПСИХОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ И ВОЗРАСТА

UOT 159.9 (091)

VALIDEYN-ÖVLAD MÜNASİBƏTLƏRİNİN YENİYETMƏLƏRİN
PSIXOLOGİYASINA TƏSİR MEXANİZMLƏRİ

Təhminə Yavər qızı Bayramlı

Xəzər Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0007-6241-3475

E-mail: bayramlitahmina@gmail.com

Açar sözlər: valideyn-övlad münasibətləri, emosional təhlükəsizlik, özünəinam, davranış modelləri, identifikasiya prosesi, emosional tənzimləmə, sosial münasibətlər.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, эмоциональная безопасность, самооценка, модели поведения, процесс идентификации, эмоциональная регуляция, социальные отношения.

Key words: parent-child relationships, emotional security, self-esteem, behavioral patterns, identification process, emotional regulation, social relationships.

Valideyn-övlad münasibətləri fərdin psixoloji, sosial və emosional inkişafında mühüm rol oynayır. Bu münasibət ailə dinamikasına, tərbiyə üsullarına və uşağın ya da yeniyetmənin fərdi xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər. Uşaqlıq və yeniyetməlik dövərində valideynlərlə formalaşan münasibət yetkinlikdə sosial adaptasiya, emosional sabitlik və şəxsiyyətin formalaşmasına birbaşa təsir edir. Valideyn-övlad münasibətləri müxtəlif tərbiyə metodlarına və ailədaxili kommunikasiyaya əsaslanaraq fərqli formalarda mövcud ola bilər:

Demokratik münasibət – Valideynlər uşaqlara və yeniyetmələrə sərbəst qərar vermə imkanı tanıyır, eyni zamanda dəstək və nəzarət balansını qoruyur. Bu münasibət uşaqlarda sağlam özünüqiymətləndirmə və sosial bacarıqların inkişafına kömək edir.

Avtoritar münasibət – Sərt qaydalar və ciddi nəzarət üstünlük təşkil edir.

Bu, bəzən uşaqlarda itaətkarlıq yaratsa da, eyni zamanda özünəinamın azalmasına və sosial narahatlığa səbəb ola bilər.

Laqeyd münasibət – Valideynlər uşağın emosional və sosial ehtiyaclarına

kifayət qədər diqqət yetirmir. Nəticədə, uşaq və yeniyetmələrdə davranış problemləri və sosial uyğunlaşma çətinlikləri meydana çıxır.

Sərhədsiz münasibət – Valideynlər uşaqlara və yeniyetmələrə sərhədsiz azadlıq verir və ciddi qaydalar tətbiq etmir. Bu, bəzən uşaqlarda məsuliyyət hissinin aşağı səviyyədə formalaşmasına gətirib çıxara bilər.

Valideyn-övlad münasibətləri uşağın və yeniyetmənin müxtəlif aspektlərdə inkişafına təsir edir:

Sevgi və dəstək görən uşaqlar emosional baxımdan daha sabit və özünə güvənli olurlar. Əksinə, sevgisiz və laqeyd münasibət depressiya və anksiyete riskini artırır.

Valideynləri ilə açıq və sağlam ünsiyyət quran uşaqlar sosial münasibətlərdə uğurlu olur və konfliktləri daha yaxşı idarə edə bilir.

— Valideynlərin motivasiyaedici rolu uşaqların təhsil uğurlarına və gələcək karyera seçimlərinə müsbət təsir göstərir.

Yeniyyətlik dövrü fərdin müstəqillik qazanmağa çalışdığı və valideynlərlə münasibətlərin yeni bir mərhələyə keçdiyi dövrdür. Bu mərhələdə valideynlər və yeniyyətliklər arasında konfliktlər arta bilər, lakin sağlam ünsiyyət və qarşılıqlı hörmət münasibətlərin davamlılığını təmin edir.

Yeniyyətliklərin öz şəxsiyyətlərini formalaşdırmaları üçün sərbəstliyə ehtiyacları var, lakin valideynlər balanslı nəzarət saxlamalıdır. Yeniyyətliklər duyğusal olaraq həssas dövr yaşadıkları üçün valideynlərin psixoloji dəstəyi onların emosional sabitliyini qorumağa kömək edir. Ailə daxilində açıq ünsiyyət və anlayış yeniyyətliklərin sosial və psixoloji dayanıqlılığını artırır.

Uşaqların və yeniyyətliklərin fikirlərinə hörmətlə yanaşmaq və onları dinləmək münasibətlərin güclənməsinə kömək edir. Uşaqların və yeniyyətliklərin fərdi inkişafına uyğun olaraq onları motivasiya etmək və yönləndirmək vacibdir. Həm sərbəstlik tanımaq, həm də uyğun sərhədlər müəyyən etmək sağlam münasibətlərin formalaşmasına kömək edir.

Valideyn-övlad münasibətləri fərdin psixi sağlamlığı, sosial adaptasiyası və ümumi həyat keyfiyyəti üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Sağlam münasibətlər uşaqlarda özünəinamı, emosional sabitliyi və sosial bacarıqları inkişaf etdirir. Mənfi münasibətlər isə psixoloji problemlərə və davranış çətinliklərinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən valideynlərin uşaqları ilə açıq və dəstəkləyici münasibət qurması, onlara sevgi və anlayış göstərməsi mühüm rol oynayır.

Yeniyyətlik dövrü insan həyatında emosional və psixoloji dəyişikliklərin ən intensiv olduğu mərhələlərdən biridir. Bu dövrdə valideyn-övlad münasibətləri yeniyyətliklərin psixoloji rifahına və şəxsiyyətinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Müxtəlif araşdırmalar göstərir ki, valideyn dəstəyi, ünsiyyət modeli və ailədaxili münasibətlər yeniyyətliklərin sosial və emosional inkişafına təsir edən əsas amillərdəndir. Valideyn-övlad münasibətlərinin yeniyyətliklərin psixologiyasına təsir edən əsas mexanizmləri:

Emosional təhlükəsizlik və özünəinam. Valideynlərin yeniyyətliklərə sevgi və dəstəyi, onların özlərinə inamını və emosional sabitliyini formalaşdırır.

— Sevgi və dəstək görən yeniyyətliklər özlərini daha güvənli hiss edir və sağlam özünüqiymətləndirməyə sahib olurlar.

— Valideynlərin diqqətsiz və ya laqeyd davranışı isə yeniyyətliklərdə aşağı özünüqiymətləndirmə və sosial narahatlıq yarada bilər.

Davranış modelləri və identifikasiya prosesi. Yeniyyətliklər üçün valideynlər əsas davranış nümunələrindən biridir. Onlar valideynlərinin münasibətlərini müşahidə edərək sosial və emosional davranışlarını formalaşdırırlar.

— Yeniyyətliklər valideynlərinin davranışlarını müşahidə edərək şəxsiyyətlərini formalaşdırırlar.

— Ailədə müsbət və sağlam ünsiyyət modelləri mövcuddursa, yeniyyətliklər daha konstruktiv sosial münasibətlər qurur.

— Zorakılıq və ya aqressiv münasibətlər isə yeniyyətliklərdə destruktiv davranışların yaranmasına səbəb ola bilər.

Emosional tənzimləmə və stressə qarşı müqavimət. Yeniyetmələrin emosional tənzimlənməsi onların gündəlik həyatda qarşılaşdıqları çətinliklərlə necə başa çıxdıqlarını müəyyən edir.

— Ailədə isti və anlayışlı münasibətlər yeniyetmələrin emosional tənzimləmə bacarıqlarını gücləndirir və stressə qarşı dayanıqlılığını artırır.

— Əksinə, daim tənqidə və təzyiqə məruz qalan yeniyetmələrdə depressiya, anksiyete və psixoloji gərginlik artır.

Müstəqillik və məsuliyyətin formalaşması. Yeniyetməlik dövründə fərdin müstəqil qərar vermə və məsuliyyət daşıma bacarığı inkişaf edir.

— Valideynlərin yeniyetməyə sərbəst qərar vermə imkanı tanıması onun özünəinamını artırır, məsuliyyət hissini və müstəqillik bacarıqlarını gücləndirir.

— Həddindən artıq nəzarət isə yeniyetmələrin özünəinamını zəiflədir və asılı davranışlara səbəb ola bilər.

Sosial münasibətlərin formalaşması. Yeniyetmələrin sosial həyatdakı uğurları onların ailədə öyrəndiyi ünsiyyət modellərindən asılıdır.

— Ailədə açıq və səmimi ünsiyyət modelinə sahib yeniyetmələr dostluq münasibətlərində daha uğurlu olur və empatiya hissini inkişaf etdirir.

— Ailədaxili konfliktlər və münasibət problemləri isə yeniyetmənin sosial adaptasiyasına mənfi təsir göstərir və tənhalığa meyilli olmasına səbəb olur.

Akademik uğurların və karyeranın inkişafına təsiri. Valideynlərin yanaşması yeniyetmənin akademik və peşə seçimlərində mühüm rol oynayır.

— Valideyn dəstəyi və motivasiya yeniyetmənin akademik uğurlarına müsbət təsir göstərir və onun gələcək karyerasına olan inamını artırır.

— Həddindən artıq təzyiq və yüksək gözləntilər isə yeniyetmədə performans narahatlığı yarada bilər və motivasiyasının azalmasına gətirib çıxara bilər.

Valideyn-övlad münasibətləri yeniyetmənin psixoloji inkişafında həlledici rol oynayır. Müsbət və dəstəkləyici münasibətlər yeniyetmələrin sağlam şəxsiyyət kimi formalaşmasına kömək edir, mənfi münasibətlər isə psixi sağlamlıq problemlərinə və sosial adaptasiya çətinliklərinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən valideynlər yeniyetmələrlə düzgün ünsiyyət qurmağa və onların emosional ehtiyaclarını nəzərə almağa xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Problemin aktuallığı. Valideyn-övlad münasibətlərinin yeniyetmələrin psixologiyasına təsiri müasir cəmiyyətin qarşısında duran ən aktual məsələlərdən biridir. Yeniyetmələrin sağlam psixi inkişafını təmin etmək üçün ailədaxili münasibətlərin gücləndirilməsi, valideynlərin yetərli tərbiyə metodlarını mənimsəməsi və emosional dəstək sistemlərinin qurulması vacibdir. Sağlam valideyn-övlad münasibətləri psixi sağlamlıq problemlərinin azalmasına, yeniyetmələrin sosial adaptasiyasının yaxşılaşmasına və cəmiyyət üçün daha dayanıqlı fərdlərin yetişməsinə şərait yaradır.

Problemin elmi yeniliyi. Bu problemin yeniliyi onun daim dəyişən sosial və texnoloji kontekstə uyğun şəkildə yenidən qiymətləndirilməsinə olan ehtiyacla bağlıdır. Keçmişdə klassik tərbiyə metodları əsas diqqət mərkəzində olsa da, bu gün sosial media, rəqəmsal texnologiyalar, psixi sağlamlıq problemlərinin artması və valideyn-övlad ünsiyyətinin dəyişməsi kimi yeni faktorlar bu mövzunu daha da aktuallaşdırır. Müasir dövrdə yeniyetmələrin psixologiyasına təsir

edən amillərin dinamikası daim dəyişdiyi üçün valideynlərin yeni yanaşmalar mənimsəməsi və bu problemlərə uyğun həll yolları tapması vacibdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Valideyn-övlad münasibətləri yeniyetmələrin psixoloji sağlamlığı, sosial adaptasiyası və ümumi inkişafı üçün həlledici rol oynayır. Valideyn-övlad münasibətlərinin yeniyetmələrin psixologiyasına təsiri praktiki baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu münasibətlərin sağlam olması yeniyetmələrin psixi sağlamlığının qorunmasına, onların sosial və akademik inkişafına, gələcək münasibət modellərinin formalaşmasına və ümumiyyətlə, cəmiyyətin rifahına müsbət təsir göstərir. Mövzunun araşdırılması və valideynlər üçün effektiv tərbiyə metodlarının inkişaf etdirilməsi praktik baxımdan vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S. Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişafı. Bakı, 2007.
2. Əlizadə Ə.Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı, 2006.
3. Əlizadə Ə.Ə. Şagirdlərdə təxəyyülün inkişafı. Bakı, 2006.
4. Əmrahlı L.Ş. Şəxsiyyət və cəmiyyət. Bakı: MBM, 2007.
5. Əmrahlı L.Ş. Eksperimental psixologiya. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2007.
6. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2002.
7. Rzayev B.İ. Məktəblilərdə idrak proseslərinin fəallaşdırılması. Bakı, 2000.
8. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия. М., 2011.
9. Немов Р.С. Психология. В 3-х кн., кн. 2-М., 2018.
10. Возрастная психология/ Под ред. Добрынина Н.Ф. М., 2014.
11. Kovalev A.G. License to psychology. М., 2007.
12. Mudrik A.V. About the education of high school students. М., 2001.
13. Age and pedagogical psychology. Chrestomatiya. М., 2001.

Т.Я. Байрамлы

Подростковая психология детско-родительских отношений механизмы действия Резюме

Отношения между родителями и детьми имеют большое значение для психического здоровья человека, социальной адаптации и общего качества жизни. Подростковый возраст – один из наиболее интенсивных этапов эмоционально-психологических изменений в жизни человека. В этот период детско-родительские отношения оказывают непосредственное влияние на психологическое благополучие и формирование личности подростка. Различные исследования показывают, что поддержка родителей, модель общения и семейные отношения являются основными факторами, влияющими на социальное и эмоциональное развитие подростка.

T.Y. Bayramli**Mechanisms of influence of parent-child relationships on adolescent psychology
Summary**

Parent-child relationships are essential for an individual's mental health, social adaptation, and overall quality of life. Adolescence is one of the stages in human life when emotional and psychological changes are most intense. During this period, parent-child relationships directly affect the adolescent's psychological well-being and personality formation. Various studies show that parental support, communication models, and family relationships are among the main factors affecting the social and emotional development of the adolescent.

Redaksiyaya daxil olub: 12.03.2025